

LEGYEZŐ-DÍSZES KÖNYVKÖTÉSEK ERDÉLYBEN

(Egy díszítő-motívum története.)

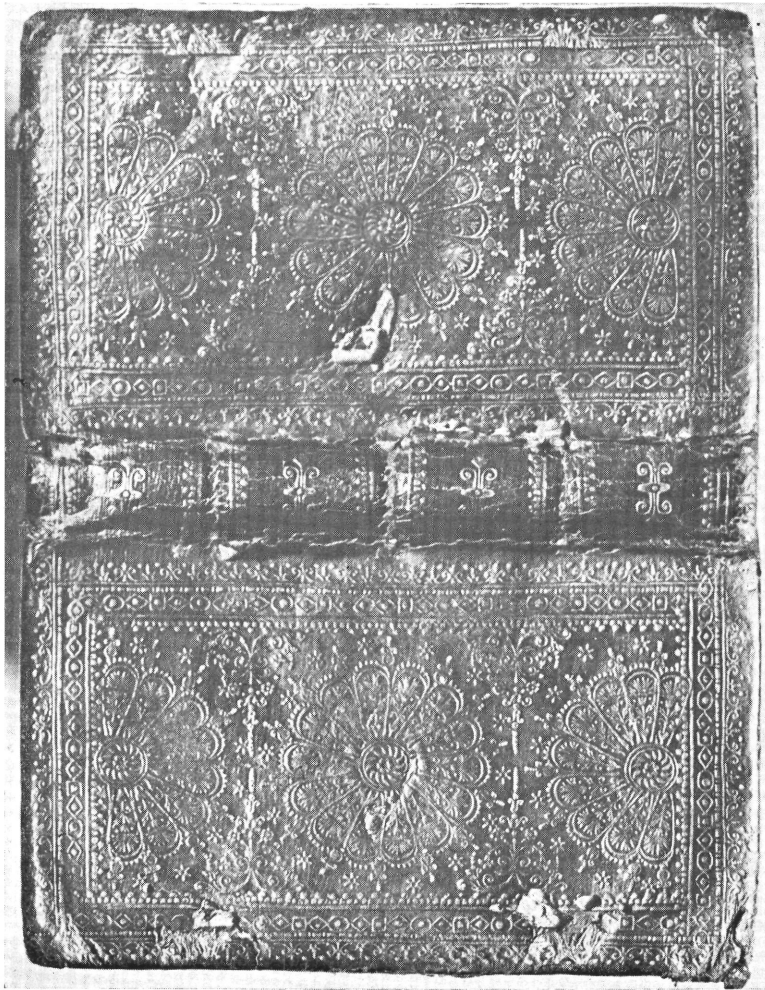
Az erdélyi fejedelemségnek abból a korszakából, ahová tanulmányozásaink elvezetnek bennünket, nagy politikai teljesítményeket már nem jegyzett fel a történetírás. Bethlen Gábor és a két Rákóczi dicsőséges korszaka lezárult, a «szegény együgyű fejedelem» — ahogy az egykorú naplói-író I. Apafi Mihályt nevezte — politikai remeklésekre nem képes. A tizenhetedik század második fele az erdélyi fejedelemség hanyatlása. Az ország külpolitikai tekintélye évről-évre csökken, az elődök idejében folytatott hatalmas építkezések megállanak, Erdély önállósága is hamarosan megszűnik; a század végére, midőn a «szegény együgyű fejedelem» meghal, a független Erdély rövid idő alatt a Habsburg-ház keleti tartományává süllyed. A bukás csúfos, a nagy elődök nyomában az utolsó szereplések siralmasan szomorúak, de épp most, közvetlenül a bukás előtt, a hanyatló korban, újra megmutatja az erdélyi műveltség, hogy mi lappang ereiben. Országos erő kifejtésre már nincs mód; a test kimerült a nagy fejedelmek dicsőséges tornáján, de a szellem tovább csillog és olyan területeken, ahol az elődök kísérletet is alig tettek, remeket alkot.

A hanyatló korszakok legtöbbször a kisművességnek kedveznek. I. Apafi Mihály korában kezdik írni memoárirodalmunk utolérhetetlen remekait, az erdélyi emlékiratokat és a képzőművészetben, az egykorú nagy építkezések helyett tovább virágzik az iparművészet. Mátyás király óta először, itt a keleti Erdélyben emelkedik könyvkötőművészetünk nyugateurópai színvonalra. Hasonló jelentőségű munkákkal a nyugati Nagyszombat csak később lép nyomába.

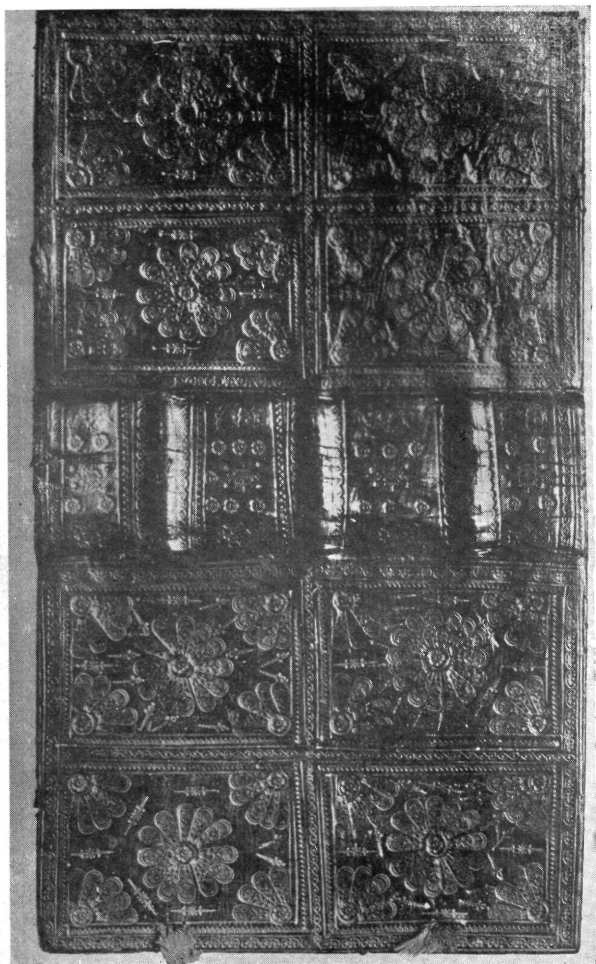
«Magyarország négy ízben kapcsolódott bele tevékenyen a könyvkötés egyetemes fejlődésébe. Első ízben a XV. században, az egyedülálló, sok tekintetben vitás eredetű Korvinákkal, másodízben a XVII. században, az olasz barokk provinciális stílusváltozataival, a nagyszombati s a sok tekintetben egyéni jellegű kolozsvári Bornemissza-kötésekkel, harmadízben pedig a XVIII. században, a hamburgi és wittenbergi pergamentkötések hatása alatt keletkezett debreceni kötésekkel s végül ma, az angol és német stílustörekvések szellemében készült, de felismerhetően lokális jellegű modern kötéskísérletekkel.» JASCHIK ÁLMOSTÓL idéztük ezeket a mondatokat,¹ aki vázlatos szavaival is világos tájékoztatást ad könyvkötéstörténetünk négy csúcspontjáról. Az erdélyi fejedelemség hanyatló korában kivirágzott könyvkötőművészet emlékei, a JASCHIK által BORNEMISSZA-kötéseknek nevezett munkák. (Az elnevezést I. APAFI MIHÁLY fejedelem feleségéről, BORNEMISSZA ANNÁRÓL kapta, akinek könyvtárából több díszes, a fejedelemasszony nevével ellátott kötés maradt fenn.) A BORNEMISSZA-kötéseket a fenti felfogás együtt emlegeti a nagyszombati jezsuita-műhely termékeivel, s mindkettőt az olasz barokk provinciális stílusváltozatának tekinti. Mint látni fogjuk, ezek az erdélyi kötések időrendben megelőzik a nagyszombatiakat, és mindkettő egy más európai stílus fejlődésébe kapcsolódik; ha azután az eklektikus szellemű nagyszombati műhely fel is szívja motívum-kincsébe az Erdélyben megvalósult eredményeket.

A BORNEMISSZA-kötések első részletes jellemzését RÁTH GYÖRGY adta, az 1896-i történelmi kiállítás könyvtábla-anyagáról értekezve: «... ama sorozatban gazdagon voltak azok az egyforma jellegű díszkötések képviselve, melyek az öreg Apaffy Mihály fejedelemsége idején, Kolozsvárott divatban valának. Ezeket jellemzi egy részben, vagy egészben kinyitott legyező alakú díszítmény, melyet a könyvtábla közepén s esetleg szögletein alkalmaztak, s mely ornamentum a könyvkiállítási kalauzban sugaras körlapnak, a történelmi kiállítás katalógusában pedig pávafarknak neveztetik.» — RÁTH GYÖRGY ír néhány szót a legyező-motívum külföldi rokonságáról is, majd így folytatja: «... a szóban levő díszkötések többi díszítményei sem olyanok,

¹ *Könyvkötés.* — Művészeti Lexikon. Szerk. ÉBER LÁSZLÓ. Bp. 1935. I. köt. 592—93. l.

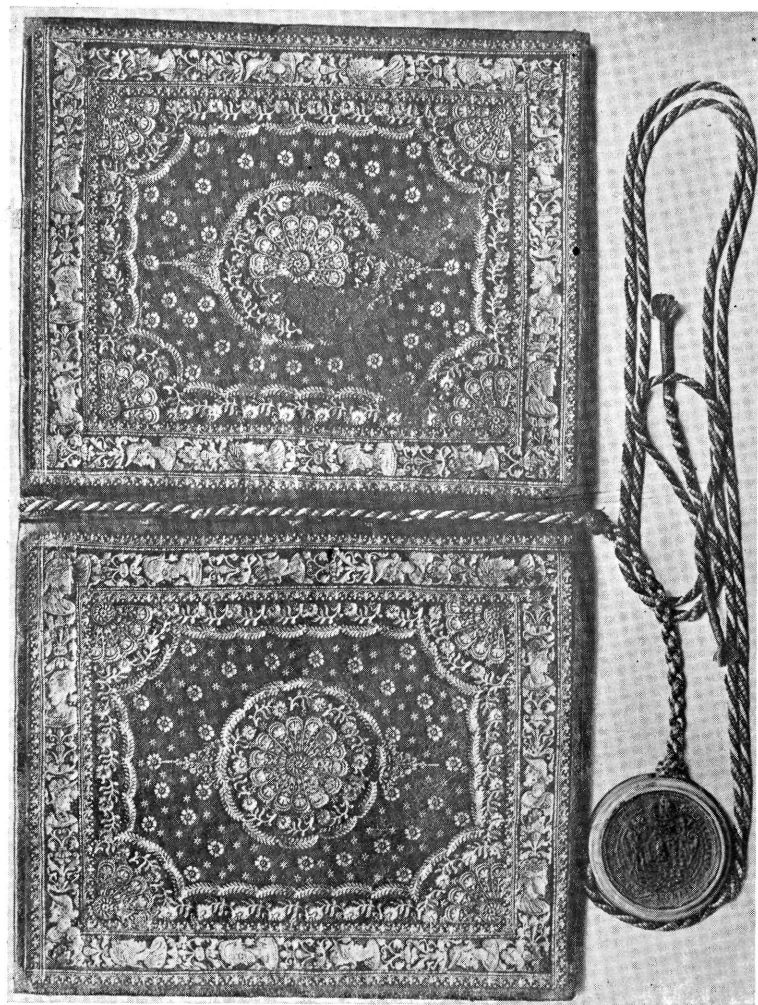

I. kép. Erdélyi kötés. (1673.)

2. kép. Erdélyi kötés. (1674.)

3. kép. Erdélyi kötés. (1675.)

4. kép. Erdélyi kötés. (1684.)

amilyenekkel másutt nem találkozánk. Azonban mégis ezeknek más külföldi díszítményektől bizonyos apró, eredeti vonásokban való eltérése, a különös beosztás, például néha négy-öt, sőt több különfajájú ornamentumokból álló keretek képzése, valamint általában az ornamentumoknak túlgazdag felhalmozása, amikkel fényes hatást kívánnak elérni, s tényleg el is érnek: az egészek oly sajátos jelleget kölcsönöznek, mely a táblákat a külföldiektől szemlátomást megkülönbözteti, s nyilvánvalóvá teszi, hogy azok csakis nálunk készülhettek. A kötések egyébiránt jó erős, pirosra, barnára vagy feketére festett marokin-bőrből szabatosan készítték, és kézi aranyozásuk is kifogástalan.»¹ Az idézetből nyilvánvaló, hogy a BORNEMISSZA-kötéseknek fő meghatározó jegye a legyező-dísz. Ez a motívum szabja meg a tábla jellegét, ez a középponti díszítő-elem és minden más motívum csak keretül szolgál, a legyező-díszet szolgálja.

Mielőtt a legyező-díszes erdélyi kötések magyarázatába bocsátkoznánk, vessünk egy tekintetet a motívum európai történetére. Kísérjük megrajzolni a genezisést, Nyugat-Európa könyvkötőművészetében való szerepét, hogy azután az összefüggésbe beleilleszthessük az erdélyi kötések hazai formáját. A legyező-díszes motívum európai összefüggéseit a hazai stíluskép eredete és megvilágítása szempontjából óhajtjuk nyomon követni, bár az öncélú vizsgálatnak is meg volna az értelme, hiszen a külföldi szakirodalom sokat foglalkozott ugyan a legyező-díszszel, azonban csak leíró módszerrel. A motívum eredetét, megalkotóját, vándorútját és összefüggéseit még nem állapította meg senki.

II.

Ha a legyező-motívum ősképletét keressük, a keleti művészet díszítő-elemei között kell nyomozásunkat elkezdeni. A kör vonalaival kapcsolatos díszítő-formák éppúgy, mint az ovális motívumok, legtöbbször ide nyúlnak vissza. A keleti művészetekben gyakran ismétlődnek a legyező-díszre emlékeztető spirális formák, amelyeknek az európai művészetbe való bekapcsolódása nem ismeretlen a kutatás előtt. (Hogy egyébre ne

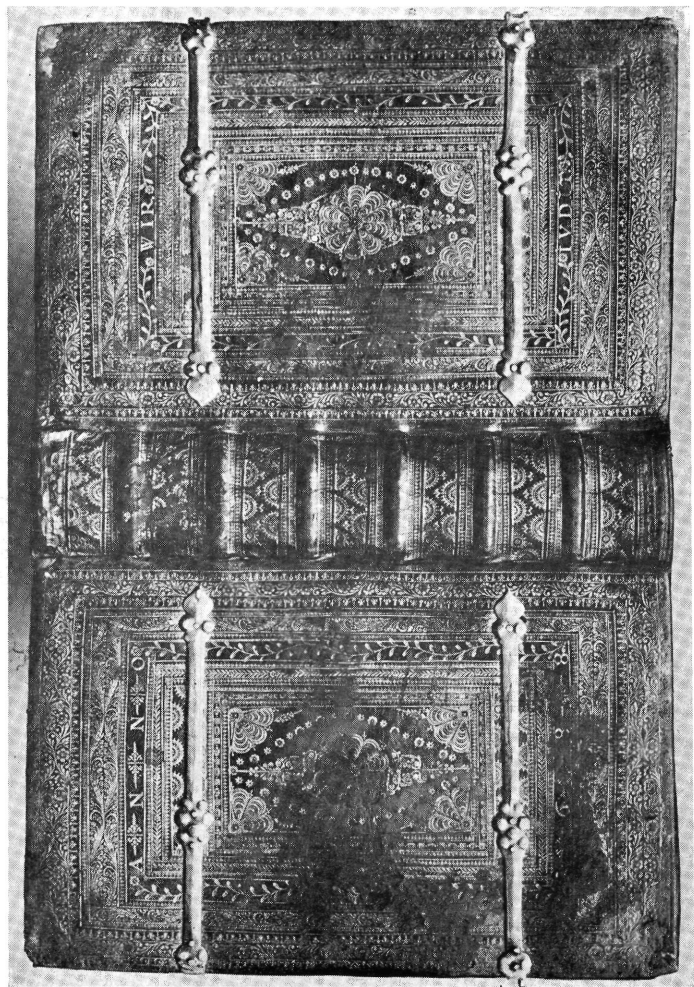
¹ Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon. — Bp. 1897. (Klly. Az iparművészet 1896-ban című munkából), 8. l.

is utaljunk, a Corvin-kódexek kötéseinek és a velük egykorú olasz könyvtábláknak orientális díszítő elemei köztudomásúak.) Rövid tanulmányozás után a legyező-dísz keleti eredete sem lehet kétséges. Legközelebbi rokonnait arab kötésekben ismerhetjük fel. Itt láthatók a gazdagon díszített európai legyező-díszeknél jóval egyszerűbb, dísztelen vonalakkból megrajzolt legyezős formák. Az orientális művészeti elemek első európai befogadó és feldolgozó állomása Velence. Velencén át került az európai díszítő elemek közé a legyező-díszes motívum is. A mi szempontunkból annak az adatnak van a legnagyobb jelentősége, hogy a XV. század végén és a XVI. században még arab könyvkötők is dolgoztak Velencében, akiknek alkotásai közvetlenül terjesztették el az arab díszítő sajátságokat. Ismerünk XVI. századi velencei kötések¹, amelyeknek tábladíszei teljességgel arab motívumokból tevődnek össze, majd olyanokat is — a fejlődés következő állomása ez —, midőn a középmézőn már a velencei művészet elemeit, a keretdíszítésben pedig arab motívumokat találunk.

A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy hasonló elemek nem ismeretlenek a spanyol renaissance iparművészetében sem. Spanyolország keleti kereskedelmé révén kialakult orientális összeköttetéseknek tudatában könnyen érthető ez. Példaképen csupán egy XV. századi ládikára utalunk (*Gothischer Kasten*. Lederschnitt, vergoldet und zum Theil ausgemalt. Spanien, 15. Jahrhundert.),² amelyen egyéb orientális díszítő-motívumok mellett, a legyező-dísz egyszerű, vonalasan megkonstruált, arab ösképével is találkozunk. Ennek ellenére, alig valószínű, hogy a legyező-motívum spanyolországi, arab ösképéből fejlődött volna ki az európai könyvkötőművészetnek a XVII. század folyamán általánossá váló díszítő-eleme. Mint legtöbb európai kultúrnép-nél, a spanyoloknál is el fog terjedni a legyező-díszes könyvtábla, de csak a XVII. század második felében, azonban nem a helyi előzményekre megy vissza, hanem Franciaországból kerül át. A már kifejlett stílusnak Spanyolországba importálása a két

¹ V. ö. *Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes*. — Berlin, év nélkül. 1—2. köt. — II. köt. 715. l.

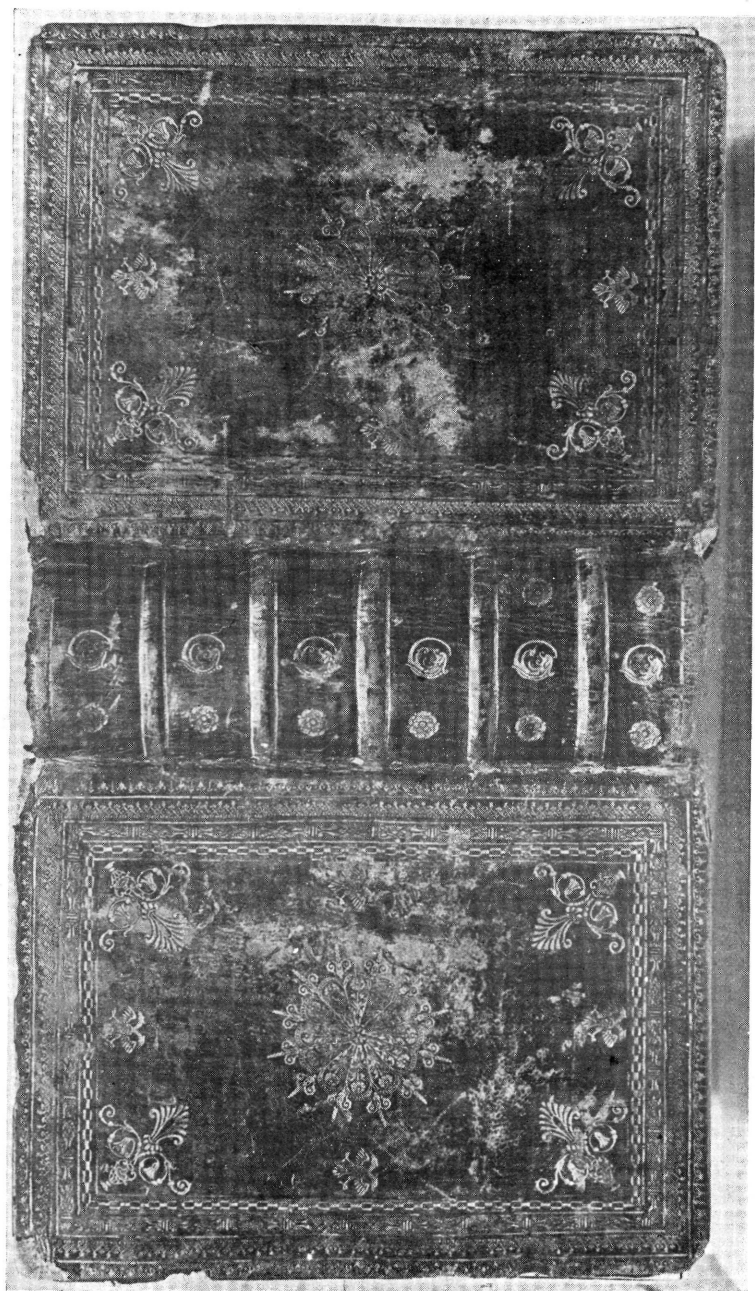
² V. ö. P. ADAM: *Zur Entwicklungsgeschichte des Lederschnittes mit besonderem Bezug auf spanische Arbeiten*. — *Monatschrift für Buchbinderei und verwandte Gewerbe*. 1890. évf. 98—103. és 115—119. l.

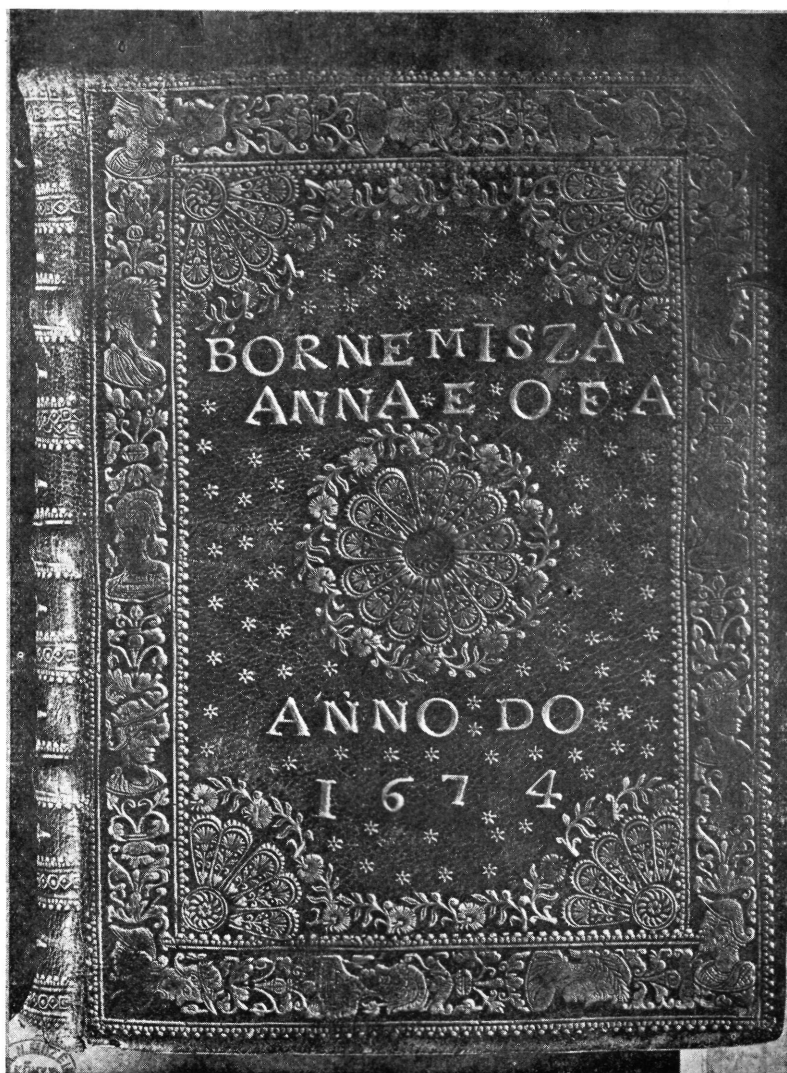
5. kép. Erdélyi kötés. (1688.)

6. kép. Erdélyi kötés. (17. század vége.)

7. kép. I. Rákóczi György Bibliája. Francia kötés. (Készült: 1632 előtt.)

8. kép. Erdélyi kötés. (1674.)
(Tartalmazza : RMK. I. 1161. Nemz. Múz. Iparműv. Gyűjt.)

ország közötti politikai, s az uralkodó családok rokoni kapcsolatainak alapszik.¹ (XIII. Lajos francia király felesége, Anna, leánya volt III. Fülöp spanyol királynak; XIV. Lajos felesége, Mária Terézia pedig IV. Fülöpnek.)

Velence közvetítő szerepe az arab legyező-motívummal kapcsolatban hitelesnek tartható. Felesleges bővebb bizonyítóanyagot felsorakoztatnunk a külföldi szakirodalomból. De nem hagyhatjuk említés nélkül a magyar RÁTH GYÖRGYÖT, aki már a múlt század végén ugyanezen a véleményen volt: «Ezt a legyező-díszet egyszerű vonalakkal alakítva először régi arab kötésekben találjuk. Az araboktól átvették a XVI. században az olaszok, mint a magyar iparművészeti múzeumnak egy ebből a századból származó könyvtáblája mutatja; sőt Olaszországban ily ornamenseket (t. i. a legyező-dísz arab ősképet) a karosszékek bőrborítékaira is nyomtak . . .»²

III.

Ezután az a következő kérdésünk, vajjon a Velencében meghonosodott arab motívumból hol és mikor alakult ki az újkori könyvkötészet gazdagon csillogó díszítőeleme, a legyező-dísz? Az volna a természetes, hogy a kifejlés az arab motívum betelepülésének színhelyén, Velencében ment volna végbe. Az adatok azonban mást igazolnak. Arra a kérdésre, hogy hol és mikor lépett fel először kifejlett formában a legyező-dísz, csak egyféleképpen adhatunk kielégítő feleletet. Mégpedig úgy, ha statisztikát készítünk a keletkezési hely és keletkezési év szempontjából meghatározható legyeződíszes kötéseknek egy nagyobb csoportjáról. Statisztikai táblánkhoz áttanulmányoztunk közel százötven amerikai, angol, dán, francia, holland, magyar, német, olasz svájci, spanyol és svéd kötéspublikációt, kiállítás-katalógust, könyvet és részlettanulmányt. A legyező-díszes kötéstáblák keletkezési hely és keletkezési év szerinti statisztikájából a következő eredményt

¹ Az uralkodó családok közötti rokoni kapcsolatoknak a művészeti stílusok és ízlésáramlatok terjedése szempontjából való vizsgálása érdekes összefüggéseket tár fel egy angol nyelvű munkában: Burlington Fine Club. — Exhibition of Bookbinding. — London, 1891.

² RÁTH GYÖRGY: I. h. 8. l.

kaptuk. (Az évszám a legyező-dízes kötéstábla első előfordulását jelenti az illető ország területén.)

Franciaország	1604 ¹
Olaszország	1640 ²
Németország	1654 ³
Hollandia	1664 ⁴
Svédország	1666 ⁵
Magyarország	1673 ⁶
Spanyolország	1684 ⁷
Svájc	a XVII. század második fele. ⁸

A statisztikából kitűnik, hogy az arab ösképlettel összefüggő legyező-dísz nem Olaszországban, hanem francia területen fejlődik ki, s csak innen kerül majd vissza oda, ahonnan kifejlődéséhez a francia iparművészet az indítást kapta, Olaszországba. Persze nagyon elképzelhető volna az is — ha volna rá bizonyíték —, hogy Olaszországban fejlődött ugyan ki az egyszerű vonalakból megkonstruált arab motívumból a legyező-dísz, de itt nem könyvtáblák, hanem más iparművészeti termékek díszítésére használták és innen vették át a franciák könyvtáblaornamentsnek. Felvetettük ennek a gondolatnak a lehetőségét, de bizonyítására nincsen adatunk. A legyező-motívum, mint könyvtábla-dísz jelenik meg először, mégpedig Franciaországban, s csak

¹ V. ö. GRUEL, LEON: Manuel Historique Et Bibliographique De L'Amateur De Reliures. — I. Partie. Paris, 1887. — II. Partie. Paris, 1905. (Az 1604-ből származó kötés a II. Partie 146. oldalánál lévő számozatlan táblán látható: „Reliure De Livre De Prix Aux Armes De Guise.“)

² V. ö. A collection of facsimiles from examples of historic or artistic book-binding... — London, 1889. — No. 78.

³ V. ö. STOCKBAUER: Ein interessanter Bucheinband des 18. (Helyesen 17.) Jahrhundert. — Monatschrift für Buchbinderei und verwandte Gewerbe, 1890. 76—77. l.

⁴ V. ö. Livres Dans De Riches Reliures Des 16., 17., 18., et 19. Siècles. — Paris, 1910. — No. 149.

⁵ E. HANNOVER: Kunstfaerdige Gamle Bogbind Indril 1850. Det Danske Kunstindustri-Museums Udstilling 1906. — Kobenhavn, 1907. — No. 77.

⁶ SZABÓ: RMK. I. 1151. — A fenti példány GRÓF TELEKI GÉZA tulajdona. — A tábla méretei: 12'4×7'7 cm. (1. kép.)

⁷ V. ö. E. HANNOVER: I. m. — No. 75.

⁸ V. ö. Livres Anciens De Provenances Historiques. — Paris, 1910. — No. 660.

később alkalmazták különféle bőrrel bevont ládikák és tokok díszítésére. Ezek a bőrrel bevont ládikák és tokok igen gyakran maguk is könyvkötőműhelyek termékei.¹

A legyező-motívum kialakulásának felvázolt folyamatát talán nem fogjuk merő hipotézisnek tartani, ha néhány mondatban utalunk a XVI. és XVII. századi olasz és francia könyvkötőművészet erős kapcsolataira, kölcsönhatásaira.² A kapcsolat, ha talán nem is ilyen nagy mértékben, de a műveltség minden területén fennáll. Leginkább szembeötlik GROLIER példája. JEAN GROLIER (1479—1565), aki kötésstílusával a kortársakra éppúgy, mint az utókorra óriási hatással volt, mint pápai követ hosszú időt töltött Olaszországban. Az olasz művészet inspirálta stílusának kialakítására, s viszont ez az olasz inspirációkból megvalósuló francia könyvtáblastílus aztán visszahat az olasz könyvkötőművészetre. A század itáliai könyvkötőstílusának két legnagyobb alakja, MAIOLI és CANNEVARI a maguk stílusát az olasz inspirációkból merítő francia GROLIER nyomán formálják meg. GROLIER példája felette érdekes, de nem egyedülálló. Működésével nem szakad meg az olasz és a francia könyvkötőművészet kapcsolata. Annyira nem, hogy van olyan felfogás — az utóbbiakban erről még szó lesz —, amely a XVI. és XVII. században két könyvkötőstílust különböztet meg: a németet és az egy nevezőre hozott olasz-franciát. Nem lehet függetleníteni az olasz művészettől a GROLIER után fellépő francia mesterek legtöbbjét, NICOLAS ÈVE-t és fiát, CLOVIS ÈVE-t éppúgy nem, mint LE GASCON-t. A két utóbbi működése már arra az időre esik, midőn

¹ Ismeretes egy finom, vörös maroquin borítású ládika, amelyet a tizenhetedik század nagy francia könyvkötője, CLOVIS ÈVE készített, MEDICI MARIA számára. Aranynyomásos díszítése ugyan nem legyező-motívumokból, hanem az egykorú francia ornamentika másik kedvelt díszítő-eleméből, az à la fanfare motívumból tevődik össze. — V. ö. Catalogue de reliures du XV au XIX siècle... — Paris, 1929. — No. 130.

Hogy egy legyező díszes munkára is hivatkozzunk: a párizsi Musée de Cluny anyagában látható egy, a tizenhetedik század első felében, Észak-Olaszországban készült, barnabőrrel bevont hangszer-tokocska, melyen a könyvkötési technikára emlékeztető legyeződíszek láthatók. (V. ö. Musée de Cluny. — Guide Officiel. — 1935, 85. l. — A hangszer, amelynek tokján a legyező-motívum látható, francia elnevezéssel: „Petit théorbe“.)

² V. ö. MEUNIER, CHARLES: Causerie sur la reliure française. — New York, 1906.

a legyező-motívum kialakul Franciaországban. Az sem lehetetlen, hogy közülük való az, aki a Velencében meghonosodott egyszerű, vonalas arab díszítőelemből megteremti Franciaországban a pompázó, gazdag legyező-díszet, hogy innen visszatérjen újra a motívum Olaszországba és a század második felében helyet kapjon Európa legtöbb kultúrnépének könyvtábla-ornamensei között.

IV.

A francia könyvkötészet, amely a XVII. század elején megteremti a legyező-díszet, most éri el alkotóképessége csúcspontját. A XVII. század könyvkötőművészetében a francia mestereké az első hely. A század, amelynek műveltsége udvari műveltség, az udvar kötelékébe kapcsolja a szellem legjobbrait, az írókat éppúgy, mint a művészt vagy az iparművészt, tehát a könyvkötőt is. Hogy a könyvkötészet a francia barokk műveltségben olyan nagy virágzást ért el, elsősorban annak köszönhető, hogy az udvari élet középpontjai, az uralkodók, I. Ferencről kezdve (1494—1547), hagyományosan mecénásai a könyvnek. A francia könyvkötő a bibliofil uralkodók idejében éppúgy, mint az író, udvari ember, udvari könyvkötő, «Relieur du Roi».

A magyar könyvkötészet történetének egyik első kutatója, KESZLER JÓZSEF, korának gondolkozása szerint nem a stílus, hanem a protestáns-katolikus antitézisből kiindulva magyarázza az újkori könyvkötőművészetet. Tanulmányozásának XVI. századi kiindulásánál írja, de ugyanezt a gondolatot fenntartja a következő századra vonatkozó magyarázatánál is: «A könyv külső díszítésére nézve a XVI. század két fő-typust különböztet meg: az olasz-franciát és a németet, vagyis a katolikust és protestánst, vagy pedig, hogy anyagilag még közelebről fogjuk tárgyunkat, a fényes pompájút és az egyszerűt.»¹ Ha KESZLER szavaihoz óhajtjuk magyarázatunkat kapcsolni, a mi gondolatmenetünk vonalában egy társadalmi szempontra kell utalnunk. A protestánsnak nevezett, úgynevezett vaknyomásos táblák egyszerű kivitelének egyedül az az oka, hogy a nagy tömegekre számító protestantizmus olcsó könyveket óhajtott adni, viszont az olasz-francia kötések gazdag pompája a királyi és a főúri meg-

¹ V. ö. KESZLER JÓZSEF: Könyvkötészet. (Könyvkiállítási Emlék. Bp. 1882.) 224. l.

rendelők anyagi helyzetének köszönhető. Hiszen a protestáns erdélyi fejedelem, I. APAFI MIHÁLY viszonylag éppolyan pompát fejt ki könyveinek bekötetésénél, mint a katolikus XIV. LAJOS és a protestantizmushoz hasonlóan, szintén a tömegekhez szóló katolikus ellenreformációnak szintúgy megvannak a maga egyszerű, olcsóbb kötési, mint a hitújításnak. Ebből a szempontból tehát nem protestáns és katolikus, hanem a nagyobb tömegeknek készült, egyszerűbb és az előkelő megrendelők igényeit szolgáló, díszes kötések vonulnak végig a XVI. és a XVII. század történetén.

Az udvari kötések legnagyobb mecénásai a királyok és a királyok feleségei mellett az uralkodó környezetében élő előkelők, nagyon gyakran főúri hölgyek.¹ A bőkezű mecénások fejedelmi életükhöz méltó köntösben óhajtnák látni könyveiket is. A nagy művészet színvonalán álló könyvkötők pedig minden tehetségükkel szolgálják a fejedelmi igényt. A XVII. századi francia könyvkötések anyagukban éppúgy, mint az anyag feldolgozásában és díszítésében méltó részei a barokk élet káprázatos pompájának. A legnemesebb könyvtáblaborító anyag, a bőr, most kapja meg legszebb lehetőségeit. A bőr most az uralkodó könyvtáblaborító anyag, a pergament használata az udvari kötéseknel szűnőfélben van, az ötvöskötések pedig csaknem teljességgel eltűnnek. A bőrok közül is az újkori kereskedelem révén Marokkóból megjelenő maroquin a legfinomabb. Maroquinbe kötöttek a francia barokk előkelői szinte kivétel nélkül. Piros, olívdzöld, világos- és sötétbarna maroquin kötések fényes változatossága szinte kiegészítője, nélkülözhetetlen kelléke a barokk kastély belső berendezésének. A század folyamán a maroquin kötések az európai fejedelmek és előkelők büszkeségei közé tartoznak.² A legszebb könyvtáblaborító anyag felületén, a legfényesebb igényeket is kielégíti a legszebb díszítő-eljárás, a kézi-

¹ Az uralkodók környezetének fejedelmien bőkezű könyvkedvelői közül ki kell emelni XIII. LAJOS feleségét, ANNÁT; XIV. LAJOS miniszterét, COLBERT-t; MAZARIN bíborost; HABERT DE MONTMORT-t, MOLIÈRE barátját; LONGUEVILLE hercegnőt, stb., stb. — V. ö. DEVILLE, ETIENNE: *La reliure française*. — Paris—Bruxelles, 1930. 1—2. kötet.

² 1926-ban Párizsban olasz könyvtörténeti kiállítást rendeztek. A kiállítás rendezői előtt az a gondolat lebegett, amelyet a katalógus bevezetésében SEYMOUR DE RICCI így fogalmazott meg: «L'Italie est depuis vingt

aranyozás. A változatos motívumokban bővelkedő, aranyozott táblafelületeket pedig kiegészítik a könyvnek szintoly gazdagon motivált arany metszetei.

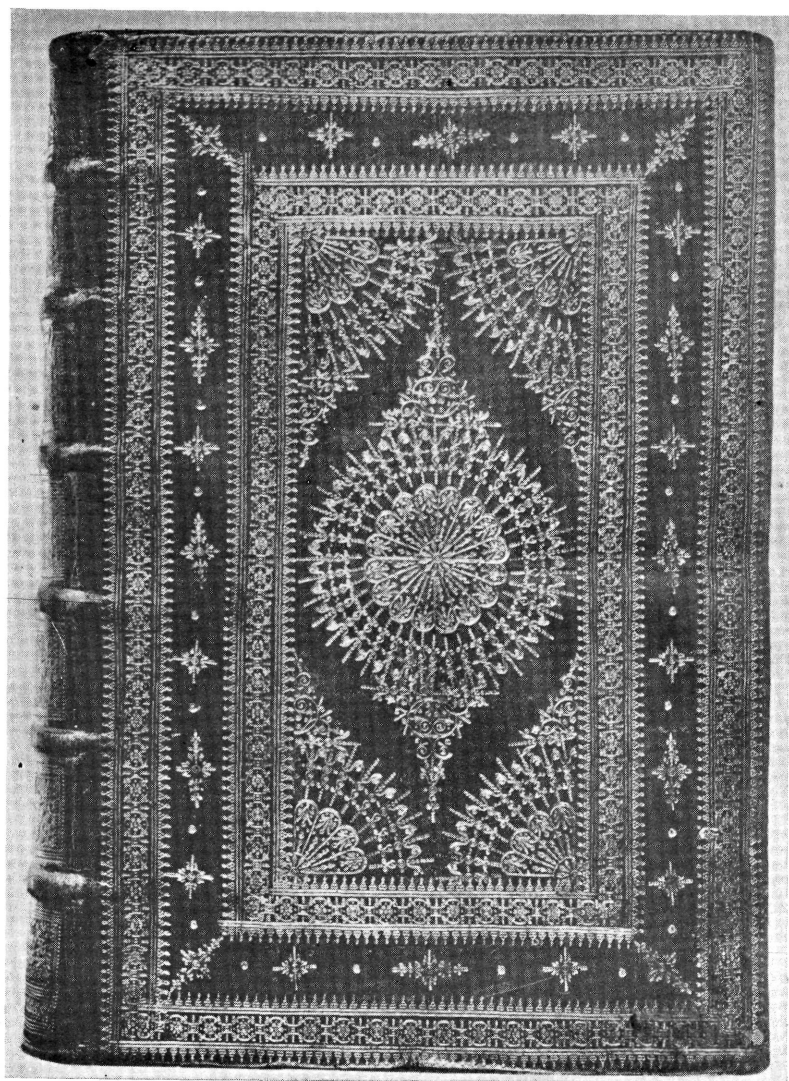
A nagy század francia könyvkötői (CLOVIS ÈVE, MACÉ RUETTE, LE GASCON, ANTOINE RUETTE, FLORIMOND BADIER stb.) az aranyozott tábladíszítésben a legkülönfélébb motívumokat alkalmazzák.¹ A tábladíszítés ornamentális elemei között az újítások egész sorának lehetünk tanúi. Közülük némelyiknek az eredete visszanyúlik még a XVI. század végére. Egyik-másik motívumnak megalkotóját névszerint is ismerjük. III. és IV. HENRIK udvari könyvkötője, NICOLAS ÈVE honosította meg az úgynevezett *à la fanfare* dekorációt, amelyen a spirális vonalak uralkodnak, naturalisztikusan ábrázolt pálma-, babér- és cserfaágakkal ékesítve. XIII. LAJOS uralkodása idején terjed el, LE GASCON és FLORIMOND BADIER nevével egybenöve, az a pontozott, filigrán vasakkal előállított díszítőelem, amelyet *fers pointillés* néven emleget a könyvkötéstörténet. Ezek az apró vasakkal előállított motívumok gyakran a könyvtábla egész felületét pókháló módján egybefonódva vonják be, több alkalommal a megrendelő címerét is bekapcsolva, a tábla közepén, a díszítőelemek sorába. A tábladíszítésnek ez a módja igen hamar elterjed Olaszországban, Angliában, Hollandiában és Németországban.² És végül — hogy csak a legjelentősebb három francia díszítőelemet említsük — a XVII. századi francia könyvkötészet legelterjedtebb dekorációja, a francia műnyelven *à l'éventail* néven emlegetett motívum, a *legyező-dísz*.

siècles la terre du livre.» Az olasz könyv történetét jelképező 1021 kiállított könyv sok szempontból szolgál érdekes tanulsággal. Így jellemző adatot kapunk a maroquin-kötés XVII. századi szerepére is. A kiállítás katalógusa szerint, a minden kötéstípusra figyelemmel lévő XVII. századi kiállított köteteknek 34 százaléka maroquin volt. — V. ö. Catalogue de l'exposition du livre Italien. (Manuscrits — Livres imprimées — Reliures) — 1926.

A maroquin-kötés barokk-kori szerepéhez még: THÉVENIN, LÉON—LEMIÈRE, GEORGES: Histoire de la reliure (Les Arts Du Livre című kiadvány IV. kötetében). Paris, 1915, 96—98. l.

¹ V. ö. Über französische Einbände im XVII. und XVIII. Jahrhundert. (Szerző nélk.) — Monatschrift für Buchbinderei und verwandte Gewerbe, 1892. Heft 2. 38—40. l.

² V. ö. Die Kunst der alten Buchbinder. Mit Text und Einleitung von Dr. K. Westendorp. — Halle, 1909. 18—19. l.

9. kép. Francia kötés. (1637.)

10. kép. Olasz kötés. (1678.)

A legyező-díszes motívum megalkotója ismeretlen a kutatás előtt. Csaknem egy fél évszázaddal ezelőtt felvetődött ugyan DU SEUIL (másként DE SEUIL) neve;¹ újabban ismét kezdik őt emlegetni az *à l'éventail*-motívum megalkotójaként,² de megnyugtatóan senki sem tudta az ő szerzőségét bizonyítani. DU SEUIL nevéhez valóban igen sok legyező-díszes kötés fűződik, de semmiképen sem lehetett ő a motívum megformálója, hiszen működése a század második felére, XIV. LAJOS uralkodása idejére esik; pedig, mint láttuk, már 1604 óta ismeretesek francia műhelytermékek, amelyekben teljesen kifejlett alakjában szerepel a legyező-dísz.³ A motívum történetének kutatása számunkra más magyarázatot vetett fel. A legyező-díszes motívum megalkotóját mi nem tudjuk másban látni, mint ugyanannak a LE GASCON-nak a személyében, aki a *fers pointillés* díszítőelemet megkonstruálta. Feltevésünket támogatni véljük először azzal, hogy a század első fele legyező-díszes tábláinak nagy részén az *à l'éventail*-motívumot, a LE GASCON tervezte *fers pointillés* elemek szegélyezik. Másodsor, hogy a *fers pointillés* és az *à l'éventail* körülbelül egyszerre terjedt el a francia határokon kívül. Legtöbb helyen a két motívum együttes megformálásban jelentkezik. És végül, ha összefoglaló munkák még nem is említették díszítőelemünkkel kapcsolatban LE GASCON nevét, kötéskatalógusokban már eddig is gyakran olvashattunk legyező-díszes táblák kapcsán efféle mondatokat: «...*executée dans le genre des reliures de Le Gascon.*»⁴ Egy holland legyező-díszes kötés leírásánál hasonlóképen: «*Magnifique reliure qui est l'oeuvre du relieur Magnus d'Amsterdam, de Le Gascon hol-*

¹ V. ö. QUENTIN—BAUCHART: Coup d'oeil sur les plus beaux spécimens de la reliure française aux XVI., XVII., et XVIII. siècles. — Paris, 1896. 19—22. l.

² V. ö. DEVILLE, ETIENNE: La reliure française. — Paris—Bruxelles, 1930. 1—2. köt. (1. kötet 38. l.)

³ ROMHÁNYI KÁROLY (A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században. Bp., 1937.) VÉGH GYULA nyomán (Régi Magyar Könyvkötések. — A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Címjegyzéke, XI. — Bp., 1936.) szintén DU SEUIL-nek tulajdonítja a legyező-dísz megalkotását. Romhányi Végh Gyulától egy súlyos sajtóhibát is átvesz: DU SEUIL nevét LE SUEUR-nek írja.

⁴ V. ö. OLSCHKI, LEO S.: Le livre en Italie. — Firenze, 1914. — No. 113.

*landais.*¹ A tudományos ösztön szava ez, amely néha éppolyan biztos érzékkel tájékozódik, mint a levéltári bizonyítékokkal támogatható igazság. Ha kézzelfogható, aktaszerű bizonyítékok még nincsenek is előttünk, Du SEUIL légből kapott szerzősége helyett, talán feltételezhetjük, hogy a fers pointillés megformálója, LE GASCON teremtette meg az à l'éventail-t, a legyező-dísz is.

V.

Franciaországi kialakulása után néhány évtizedre — mint statisztikai táblánkból láttuk — elterjed a legyező-dísz Európában. Mindenütt az udvari könyvkötészet pompás maroquin borítású könyvtábláin jelentkezik; udvari megrendelésre dolgozó műhelyek termékeit díszítik. Érdekes tanulságokkal járna külön-külön elemzés tárgyává tenni egy-egy ország legyező-díszes kötés- emlékeit. Nagyon tanulságos lenne ez a vizsgálat akár az egyes műhelyek technikai és művészi elemzése szempontjából, akár a nacionális, karakterológiai kutatások számára. A vizsgálat sokat ígérő, de hosszú oldalakat igényelne, amire most nincs terünk. Ilyenfajta elkalandozás helyett térjünk most már át az általánostól a hazaira; vizsgáljuk meg az *erdélyi* legyező-díszes kötés-eket, amelyeknek díszítőelemei törvényes tagjai a motívum európai családjának.

Az első, kétségtelenül Magyarországon, pontosan Erdélyben készült legyező-díszes kötésünk 1673-ból való.² (1. kép) De van egy legyezős könyvtáblánk, amelynek kötése a Biblia 1608-as hanai kiadását borítja.³ (7. kép.) A Biblia I. RÁKÓCZI GYÖRGY erdélyi fejedelemnek volt a tulajdona, aki rengeteg bejegyzéssel látta el könyvét. KESZLER a Biblia pompázó, legyező-díszes tábláját külföldi munkának véli, s feltételezi, hogy talán ott készült, ahol maga a Biblia, Hanauban.⁴ A Biblia bejegyzéseinek áttanulmányozása azonban világosan mutatja, hogy a kötés nem egykorú a nyomtatvánnyal, s a nyomtatás színhelyén

¹ V. ö. Livres dans de riches reliures des 16., 17., 18. et 19. siècles. — Paris, 1910. — No. 149.

² V. ö. 252. l. 6. sz. jegyzet.

³ V. ö. SZABÓ: RMK. I. 412. sz. — Fenti példány a RÁDAY-könyvtár tulajdona. A tábla méretei: 26,5×19,4 cm.

⁴ I. h. 228. l.

nem készülhetett, már csak azért sem, mert ez a díszítő-motívum 1608-ban még csak Franciaországban volt meg. A fejedelem bejegyzéseiből kitűnik, hogy a 20-as évek elején az ő tulajdonában volt ugyan már a Biblia, de az is megállapítható, hogy ekkor még nem ez a kötés díszítette. (A 20-as évek elejéről származó bejegyzéseknek a lap alján lévő sorai ugyanis az újabb bekötésnél eszközölt körülvágáskor megcsonkultak.) A címlap versóján és a szöveg első lapján látható, 1632-ből származó bejegyzések már az újra kötött Biblia lapszéleihez igazodnak. Arra következtethetünk ebből, hogy a mai legyezős kötés már 1632-ben megvolt. Ez a feltételezés persze nem jelenti azt, hogy a kötés erdélyi műhely terméke lett volna. Nem tarthatjuk valószínűnek, hiszen, ha Erdélyben készült, hogyan volna lehetséges az, hogy a 30-as évek elejétől 1673-ig egyetlen legyezős kötés sem készült Erdélyben? De még ha feltételezzük is, hogy az 1632-től 1673-ig eltelt több mint negyvenesztendő időszak legyező-díszes erdélyi kötésmélei egytől-egyig elvesztek, a *Rákóczi-Biblia* táblájának erdélyi származása akkor is alig képzelhető el. Külföldi származása mellett bizonyít tábladíszének stílusa. Finoman elosztott díszítései, a tábla közepén a legyező-dísszel; összhatásában éppúgy, mint részleteiben, annyira felette állanak a század második felében készült erdélyi legyező-díszes tábláknak, hogy lehetetlenség volna készítőjében erdélyi mestert sejtenuünk. Ha 1632-ben készen állott a kötés, mint ahogy a bejegyzésekből kitűnik, nem készíthette más, mint francia könyvkötő. Francia származása mellett szól a könyvtáblának néhány díszítőeleme is. Stilizált sárkány- és liliom-motívumok hazai kötésekben sohasem szerepelnek, viszont az egykorú francia könyvtáblák jellegzetes és gyakran ismétlődő díszítőelemei. A francia eredetre bizonyítékkal szolgál I. RÁKÓCZI GYÖRGY külpolitikája és a külpolitikával együttjáró műveltségi orientáció. A franciáság erős alappal rendelkezett ekkor már Erdélyben; be fogja majd tetőzni a nem sokkal később megkötendő svéd, francia, erdélyi szövetség. Ettől kezdve XIII. LAJOS és I. RÁKÓCZI GYÖRGY követeket is tartanak egymás udvarában.

Hogy ezek után a Bibliát kiküldték volna Erdélyből Franciaországba bekötetni, vagy pedig francia könyvkötő járt volna I. RÁKÓCZI GYÖRGY udvarában, erre a kérdésre egyelőre nem tudunk feleletet adni.

VI.

Abban az időszakban, midőn a legyező-díszes könyvtáblák meghonosodnak Erdélyben, I. APAFI MIHÁLY fejedelem uralkodik (1661—1690). «Lassú észjárású, hirtelen haragú, részeges, de jóindulatú ember.» Körülbelül ezek azok a jelzők, amelyek APAFI nevének hallatára tudatunkban megjelennek. Jókait fogalmazta meg a fejedelemnek ezt a szálnalmas képét, de nem tart róla sokkal többet a tudományos történetírás sem. A regényíró és a történetíró közös forrásból merít, mindkettő hitelesnek fogadja el a fejedelem kortársainak, az erdélyi emlékiróknak tanúságát. Pedig az emlékirók, önleplező egyöntetűséggel, egy jó szót sem tudnak mondani a fejedelemről. Elfogultságuknak igen egyszerű a magyarázata: legtöbbjük ellenséges viszonyban volt APAFIVAL és többet közülük, «felségsértés» címén birtokaitól is megfosztott a fejedelem. A sok becsmérlés között már magasztalásnak tűnik fel a kortárs szava, midőn így ír róla: «Papnak született, nem fejedelemnek!» Nincs szándékunkban rehabilitálni APAFI MIHÁLYT a politikust; meddő kísérlet volna ez, s kísérletünknek igen kevés köze lenne az igazsághoz. Valóban nem fejedelemnek született ő, hanem papnak, tudósnak, akinek teher volt a fejedelemség, s boldogan bízta az ország gondját kancellárjára, TELEKI MIHÁLYRA és nem bántotta az sem, hogy a fejedelmi udvarban nem ő, hanem felesége, BORNEMISSZA ANNA a hangadó. APAFI MIHÁLYT a tudomány érdekelte, amelytől a soha nem kívánt fejedelemség elragadta.

A tudomány és a műveltség érdekében a nehéz körülmények ellenére is igyekezett megtenni mindent, magánéletében pedig *könyvei között* találja legnagyobb gyönyörűségét. Ez a politikailag tehetetlen uralkodó, kora legműveltebb emberei közé tartozott. Műveltségét mi sem bizonyítja jobban, mint könyvtára. Könyveinek fennmaradt lajstroma teljes könyvtárának csak egy kis részét jelenti. 166 munkát sorol fel, 187 kötetben. Találunk köztük történelmi, földrajzi, orvosi, jogi, államtudományi, heraldikai és nyelvészeti munkákat, remek kötésekben. Voltak ritkaságyszámba menő könyvei is, köztük egy Corvina.¹ Ez a nagy-

¹ V. ö. THALLÓCZY LAJOS: Őreg Apafi Mihály könyvtára. — Magyar Könyvszemle, 1881.

műveltségű férfi nemcsak olvasó, hanem író is volt¹ és ha nem is rendelkezett nagy vagyon felett, udvarát is igyekezett fejedelemi keretek között tartani. A nála dolgozó mesteremberek közül az ötvösökre, az órásokra és a műkertészre volt a legbüszkébb. A finomabb ötvösmunkákat a «francia ötvös» végezte. Nagy gyönyörűségét lelte a fejedelem az órákban, ezért két francia konvenció órást is alkalmazott.²

Megszabott keretünkön túl, talán túlságos hosszan időztünk I. APAFI MIHÁLY személyénél. De úgy éreztük, szükséges volt néhány mondatban utalnunk ennek a «lenézett» fejedelemnek azokra a vonásaira, amelyek megérdemlik az utókor becülését. A tudós, a művelt fejedelem ismerete nélkül aligha volna elképzelhető, hogyan születhettek meg a «szegény együgyű fejedelem» udvarában a magyar könyvkötészet történetének ezek a csillogó értékei.

VII.

Az előzőekből már láthatjuk, hogy francia ízlés uralkodott APAFI udvarában, mint fejedelmi elődjénél. Barokk udvari élet az övé is, mint nyugati kortársaié; ha szűkös is ez a hanyatló erdélyi élet és a pompakifejtésre nincs is meg a nagy anyagi támaszték. Az 1673-tól most már folyamatosan jelentkező legyező-díszes könyvtáblák is udvari kötések. A fennmaradt legyező-díszes táblák egykori megrendelői kivétel nélkül az udvarhoz tartozó előkelők. Ott szerepel közöttük a fejedelem, a fejedelemasszony, BORNEMISSZA ANNA, TELEKI MIHÁLY a kancellár, a kancellár felesége, VÉR JUDIT és más, kevésbbé ismert udvari emberek, mint UJHELYI ISTVÁN, s az udvari élethez tartozó előkelő asszonyok (KORNIS KATA, GARAI KATA ERZSÉBET, VANYAI MÁRIA stb.).

A műhely francia példák után dolgozott, de ahogy a tábla-stílus ornamentális megoldásai mutatják, a műhelyvezető aligha lehetett született francia, hanem *francia nyomokon járó hazai mester*. Elképzelhető, hogy a díszítésekhez szükséges vészeteket APAFI «francia ötvös»-e készítette, de a táblasík részleteiben és

¹ V. ö. SZABÓ: RMK. I. 771., 1161. és RMK. II. 1483. sz.

² V. ö. THALLÓCZY LAJOS: I. Apafi Mihály udvara. — Századok, 1878. 429. l.

összhatásában az egykorú erdélyi művészet stílusképéhez igazodik. APAFI udvarában kivirágzott könyvkötőstílus mutatja az újkorban először a magyar alkotó-fantázia alakító, alkotó szerepét az iparművészetnek ebben az ágában. Az idegenből vett minták sajátosan helyi jelleget öltenek és helyi vonásoktól kapják összképüket. Az erdélyi legyező-dísz, amely legtöbbször maga is darabosabb, durvább, mint a francia mintakép, igen sokszor különféle virágdíszek szegélyezik; hasonlók, mint amilyenek erdélyi ruhákon, úri hímzéseken, sőt építészeti alkotásokon és fafaragványokon is láthatók.¹ A tábladíszek ornamentális sajátosságai kétségtelenné teszik, hogy kötéseink erdélyi műhelyben készültek. A stíluson felül azonban pozitív adattal is támogatjuk felfogásunkat. A 2. képen látható kötés belső váza egy 1673-ban, Erdélyben nyomtatott Decretum leveleiből van össze-ragasztva (Magy. Kvszemle, 1900, 201. l.). Az erdélyi műhely létezését világosan bizonyítja ez a dokumentum. Hiszen, ha ez a kötésünk — melynek ornamentális elemei között még erdélyi motívumok nincsenek — hazai mester munkája, senki sem kételkedhetik a többi, erdélyi díszítő sajátosságokkal ékes könyvtáblánk erdélyi származásában.

Magáról a *műhelyről* pozitív levéltári adatunk nincsen. Bizonyára ugyanolyan jellegű lehetett, mint a külföldiek. Elsősorban az udvar megbízására dolgozott, de készített másoknak is, hiszen az udvari megrendelések, különösen Erdélyben, nem tarthattak fenn egy nagyobb szerszámkészlettel felszerelt és talán a mesteren kívül még néhány embert foglalkoztató műhelyt. A műhely uralkodó díszítőeleme a legyező-motívum, de azt sem szabad gondolnunk, hogy legyező-dísz nélküli kötések nem készített volna. Ismerünk erdélyi kötések, amelyek kétségtelennül ugyanennek a műhelynek a termékei, de egészen más díszítőelemek ékesítik. A kivételek ellenére, a vezető motívum és az APAFI-korabeli erdélyi, udvari kötések fő meghatározója az à l'éventail-motívumra visszamenő ornamentális elem, az erdélyivé vált legyező-dísz. Könyvkötésmlékeink között igen sok ilyen erdélyi kötés maradt fenn, amelyeknek teljességre törekvő rendbeszedése nem lehet most a feladatunk. A hátralévő sorokban még néhány

¹ Az erdélyi virágdíszekhez lásd: BALOGH JOLÁN: Kolozsvár műemlékei. Bp., 1935. — KÁMPIS ANTAL: Erdély iparművészete. (A történeti Erdély című kötetben. Szerk.: ASZTALOS MIKLÓS. Bp., 1936.)

jellegzetes táblát szeretnénk kiemelni, hogy rajtuk keresztül bemutassuk a legyező-díszes erdélyi könyvkötés fejlődési állomásait.

VIII.

A legrégebb emlékeken az újdonság erejével ható *legyező-dísz* kiabálón uralkodik. (1. kép.) A stílusnak ez az állomása egyúttal a legnehézkesebb. A legyezőket szegélyező díszítésben stilizált formákkal dolgozik a mester. Növényi elemet csupán a legyező vonalaiban találunk és pedig egy-egy hosszúszerű, stilizált, négyszirmú szekfűt, a tábla térkitöltőelemei között hatszirmú, szintén stilizált nefelejcsket. De mindezek felett uralkodó szerepe a legyező-dísznek van (középen teljes kör, alul és felül félkör), csaknem teljesen kitöltve a teret. A tábla keret-díszje is egészen alárendelt szereppel rendelkezik, stilizált, keskeny formájával.

A következő állomásnál éppen ilyen uralkodó szerepe van a legyező-dísznek, de a példaként kiemelt táblán¹ (2. kép) szelletes megoldást talál a könyvkötő. Négy síkra osztja a táblát, amellyel olyan hatást ér el, mint a kazettás, renaissance mennyezetek. A díszítések a négy táblarészben azonosan ismétlődnek; mindegyikben a legyező dominál, mint előbb is. Középuított egy-egy teljesszerű, a négy sarokban pedig egy-egy negyedkörü legyező helyezkedik el. Térkitöltésül csak néhány, hegyes díszítőelemet találunk. A keret-dísz itt is alárendelt szereppel bír, de erőteljesebb súlyhoz jut a kazettákat elválasztó szerepe révén. A kötés arany metszését ritkán elhelyezett, stilizált motívumok alkotják.

Azt a nagy gazdagodást, amelynek a következő táblánál tanúi lehetünk² (3. kép), könnyen megmagyarázhatjuk a kötés tartalmával. A fejedelemnek egy adománylevelét borítja ez a díszes, gazdag aranyozású tábla, amely kitűnő példája a reprezentatív igényű, erdélyi udvari alkotásnak. Első tekintetre feltűnik, hogy kiemelkedő munkának szánták. Éppen reprezentatív céljánál fogva nem egy elemével közelebb áll külföldi mintaképeihez. A legyező-dísz most veszíti el először uralkodó szere-

¹ V. Ö. SZABÓ: RMK. I. 1161. — A fenti példány GRÓF TELEKI DOMOKOS tulajdona. — A tábla méretei: 19 × 13 cm.

² I. APAFI MIHALYtól származó kézirat adománylevel, 1675-ből. — GRÓF TELEKI DOMOKOS tulajdona. — A tábla méretei: 20,7 × 17,5 cm.

pét. A középben helyezkedik el most is, de már alárendelt szerepet kap, a négy sarokban elhelyezett negyedlegyezők pedig csaknem elvesznek a belső tér keret-díszében, ahol naturalisztikusabb virág- és levélgirlandok jelentkeznek. A külső keret erőteljes szerephez jut, melyen a renaissance-kötések félalakos, antik fejekkel mintázott elemei jelennek meg ismét. A belső keret és a legyezős középdísz közötti tér kis csillagokkal és hatszirmú virágokkal van szabályosan teleszórva. A legyező szekfűje azonos az előzőkkel.

A legyező-dísz a fejlődés folyamán mind alárendeltebb szerepet kap.¹ (4. kép.) Itt is megtartja középponti szerepét, de uralkodó hangsúlya egyéb ornamensek között elhalkul, csak középmotívummá redukálódik. A legyező-dísz elhelyezése megegyezik az 1. képen láthatóval. A legyezőben elhelyezett szekfűt nyolcszirmú kerek virág váltja fel. Magyaros keret-díszek lesznek az uralkodók, melyeket stilizált virágfüzerek képeznek, de felbukkannak naturalisztikus növényelemek is, mint például a makk.

A következő fokon már teljesen elveszíti a legyező-dísz eredeti jellegét.² (5. kép.) A középben van ugyan, de alárendelt, kicsiny díszítőelemmé redukálva. A legyező íveiből a virág-dísz is eltűnik és helyette félkörökkel van betöltve. A kereté itt is a vezetőszerop, amely a belső teret teljesen összeszűkíti. Stilizált motívumok és naturalisztikus elemek váltják benne egymást. A növényi elemek között megjelenik a nyíló búzavirág. Gazdag aranymetszését dús, aprólékos növényi motívumok díszítik.

Még egy utolsó példa.³ (6. kép.) A kötés jellege itt már mindenestől más lesz, mint az előzőknél. Növényi elemek uralják, a multból, elsatnyult formában ittmaradt legyező-dísz, de már alig van néki valamelyes szerepe. A vezetőhely most már a néphímzésekre emlékeztető naturalisztikus virágdíszeké.

¹ V. ö. SZABÓ: RMK. I. 1302. — A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára TODORESZKU-gyűjteményének tulajdona. — A tábla méretei: 20 × 14,5 cm.

² V. ö. SZABÓ: RMK. I. 970. — A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára TODORESZKU-gyűjteményének tulajdona. — A tábla méretei: 34,3 × 22 cm.

³ V. ö. SZABÓ: RMK. I. 1215. — A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának tulajdona. — Méretei: 14,6 × 8,7 cm.

A díszes, arisztokratikus kötésektől így vezet a fejlődés útja a mai szemlélő világában népiesnek tetsző formák felé. De ezek a díszítő sajátságok, a kötések keletkezésének idejében még korántsem népies motívumok, hanem jellemző ornamentális elemei az erdélyi „úri“ művészetnek.

IX.

A XVII. század végén, a felvázolt fejlődés utolsó szakaszánál, le is zárul az erdélyi könyvkötészetnek ez a gazdag időszaka. *Udvári* kötések voltak ezek, amelyeknek életlehetőségei megszűntek a leáldozó fejedelemséggel. Az erdélyi udvari könyvkötés megszűntével párhuzamosan azonban nem fog a magyar könyvkötőművészet fénye is leáldozni. Az erdélyi műhely eredményei fel fognak tűnni a nagyszombati jezsuita műhely termékein. A nagyszombati nyomda és a vele kapcsolatos könyvkötőműhely ugyanakkor emelkedik (1693-tól) a külfölddel is versenyképes színvonalra, midőn az erdélyi műhely jelentősége már alább hagy.¹ A XVIII. századból mindössze egyetlen legyezős kötést ismerünk Erdélyből,² mégpedig 1701-ből. Az utolsó erdélyi legyezős kötés teljességgel azonos egy ugyanabban az évben, Nagyszombatban készült táblával.³ A két tábla közötti azonosság talán távolabbi szempontokra is adhat kiindulást? Erdélyben ez volt az utolsó legyezős kötés; nem lehetetlen, hogy az erdélyi műhely szerszámkészlete a nagyszombati műhely birtokába került. De a német nyomokon haladó nagyszombati könyvkötészet motívum-anyagának csak egy kicsinyke részét képezik a legyezős elemek; korántsem fog itt olyan középponti szerephez jutni a motívum, mint Erdélyben.

A legyező-dísz a hanyatló erdélyi fejedelemségnek volt Magyarországon a jellemző ornamentális sajátsága. Ha fel is tűnik a XVIII. században Nagyszombatban, sőt néha a debreceni pergament-kötéseken, virágkora lezárul az erdélyi fejedelemséggel. Majd a XIX. század elején — mint Franciaországban — még egyszer megjelenik. GUTTMANN JÁNOS kolozsvári compactor eleveníti fel, más, régi erdélyi könyvkötési motívumokkal együtt.⁴

TOLNAI GÁBOR.

¹ V. ö. A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Története. — Bp., 1927.

² V. ö. ROMHÁNYI: I. m. 192. sz. alatt leírt példány.

³ V. ö. ROMHÁNYI: I. m. 191. sz.

⁴ KESZLER: I. h. 229. l.